

Aradi Éva:

A HOLD FIAI

A kusánok története
(Részlet – Bevezetés)

Elhangzott a
MÉSZ-CSÜTÖRTÖKI ISKOLA
előadásán
2017. március 23-án

Kik azok a kusánok? Ahhoz, hogy ezt megmagyarázzuk és történetüket bemutassuk, először meg kell határoznunk, hogy kik a jüecsik?¹ És mit jelent a könyv alcímében szereplő A Hold fiai megnevezés? Először erre a kérdésre válaszolunk: a legnagyobb kusán uralkodó, Kaniska néhány érméjének feliratából és egy – az ő uralkodása idején írt buddhista könyvből - származik a következő megnevezés: Kaniska Csandana², azaz „Kaniska, a Hold fia”. De már elődei: az egész kusán dinasztia a Holdtól származtatta magát. Köztudott, hogy a védikus vallás, majd később a hinduizmus és Belső Ázsia legtöbb ókori népe vagy a Naptól, vagy a Holdtól eredeztette magát.

Most nézzük meg, hogy a Hold fiai honnan indultak, kik voltak ősök és miképpen váltak a Kr. utáni első század elejétől a Kr. utáni harmadik század közepéig Belső Ázsia egy részének, az ókori Baktriának, – ma Afganisztán északi és Üzbegisztán déli területe – Irán keleti vidékének, Gandhárának, – ma Pakisztán északi része – Kasmírnak és India északi – észak-nyugati területeinek uralkodóivá; birodalmuk vetekedett az akkori pártus, vagy kínai birodalommal mind területét, mind jelentőségét tekintve.

A kusánok a jüecsi népből származtak. Amikorra már írásos források szólnak róluk, valószínűleg történelmük több évszázados volt.

Kínai nevük: jüezhi is azt jelentette, hogy ők a Hold népe – így említették őket az összes évkönyvek, sőt a kínai források nem vették át a kusán elnevezést. Egyes nyugati tudósok szerint már évszázadokkal a hszüngnukkal vívott csatájuk előtt Kanszu tartományban és a Tarim medence keleti vidékén éltek és a kínai császároknak nagyon fontos jádét is ők szállították. Nomád létükre jó kereskedők lehettek, ezért is vált belőlük később a Selyemút egyik fő ellenőrző és közvetítő népe. A nyugati tudósok azt is állítják, hogy valójában a jüecsik a Kaukázus vidékéről régen elszármazott nép volt, ez a tény – ha bizonyítani lehetne – megerősítené azt a nézetet, melyet többen vallanak, hogy nemcsak

¹ Az idegen neveket és szavakat a magyar nyelv kiejtésének és helyesírásának megfelelően használom.

² Harmatta, J. Puri, B.N., Lelekov, L., Humayun, S., Sircar, D.C.: „Religions in the Kushan Empire” in Unesco edited „History of Civilization of Central Asia”, Paris, 1994. Vol.2.

keletről nyugatra történt népvándorlás, hanem ellenkező irányban is.³ Kaukázusi származásukat bizonyítani látszik az a kínai jellemzés, hogy „fehér bőrűek, világos hajjal”. A nyugati tudósok szerint érméiken is látszik az indo-európai, vagy legalább az indo-iráni származás: hosszukás arc, egyenes szem, hosszú, keskeny orr jellemzi a képeket. Azonban ezeket a véleményeket óvatosan kell fogadnunk, mivel a nomád népek, ha meghódították a belső-ázsiai peremvidékek ősi kultúrájú népeit, nagyon gyorsan asszimilálódtak mind kultúrájukban, mind vallásukban. Érthetően: nem kíváncsiak voltak vissza a mostoha éghajlattal bíró füves sztyeppékre, rosszabb esetben sivatagba. Így az érméken szereplő ábrázolás nem bizonyíték, valószínűleg átvették a már létező görög, perzsa mintákat, s azokon az uralkodók ábrázolását, hiszen ősi, kanszui területükön nem verettek érméket. Atreyi Biswas, neves indiai kelet kutató megjegyzi könyvében: „Figyelemreméltó a belső-ázsiai hódítóknál az a tény, hogy bárhová kerültek, gyorsan átvették a meghódított területek szokásait, hagyományát, nyelvét és megváltoztatták magukat, az új környezethez alkalmazkodva. Az asszimilációnak ez az erős képessége jellemezte őket, mikor Indiába érkeztek.”⁴

Az érméiken egyedül ősi, belső-ázsiai ruházatuk ábrázolását nem változtatták meg, ezzel aláhúзва, hogy mások, még származásukban, viseletükben is, mint a leigázott népek.

Egyes tudósok szerint a jüecsik az ókori görög szerzők által említett tokhárok közeli rokonai voltak.⁵ Szintén ezen tudósok szerint a jüecsik nyelve is a tokhári volt, s ennek az indo-európai nyelvnek valószínűleg ők voltak a legkeletibb képviselői, tehát ez a tény valóban feltételezi nyugati, esetleg kaukázusi származásukat.⁶ Ugyanakkor Stein Aurél, aki a híres ókori, kasmíri történelem könyvet: Kalhána Rádzsatarangínijét 1900-ban szanszkrit nyelvből

³ Robert Bracey: „Yuezhi” article in Wikipedia pp.1-10. 2006.

⁴ Atreyi Biswas: „The Political History of the Hunas in India”, Munshiram Manoharlal, 1971.p.59.

⁵ Otto Maenchen-Helfen: The Yueh-chih Problems Reexamined” Journal of the American Oriental Society, Vol.65.1945. pp.71-72.

⁶ Robert Bracey: ibid. p. 2.

angolra fordította, azt feltételezi, hogy a jüecsik türk eredetű nép voltak. A Rádzsatarangíni ugyanis a dinasztia királyait a Turuska, - jelentése türk – törzsbelieknek említi.⁷ Érdeemes megjegyezni, hogy az indiai ősi történelmi könyvek: a *Puránák* is tokhároknak nevezik a jüecsiket, akik Tokharisztánból jöttek. Mindenesetre írásos emlékek csak Kr.előtt 174-től léteznek róluk, származásukat még vizsgálni kell elsősorban a régészet és az antropológia segítségével. Ez a fenti évszám a mindig pontos kínai források, azaz a késői Han uralkodók évkönyvei: a Hou Han-shu adataiból derül ki, ezek írnak a jüecsikről, mint a Kínától észak-nyugatra fekvő Kanszu tartomány népéről. A hsziungnukhoz hasonlóan nomádok, s ezek ősi ellenfelei. Kr.e. 174-ben nem bírtak ellenállni a hatalmas hsziungnu fölénynek, azok ellen csatákat vesztek és a leghíresebb hsziungnu uralkodó: *Maotun* fia: *Laosang* megölte fejedelmüket, valamint ősi szokás szerint koponyájából ivócsészét készített. Ekkor a jüecsik kénytelenek voltak területeiket nyugati irányban elhagyni; ez volt az első Belső Ázsiából kiinduló menekülés, amely több évszázadig tartó népvándorlási hullámot idézett elő. Ezek megváltoztatták egész Eurázsia hatalmi viszonyait.

A szégyenletes vereség után tehát nyugatra indult a jüecsi nép. Indiai szerzők szerint ekkor a jüecsik mintegy hatszáz ezren lehettek.⁸ Kisebb részük dél felé húzódott: Tibet észak-keleti határvidékére. Ezt a csoportot a kínai források *sziao jüecsinek*, azaz *kis jüecsinek* nevezik, s ők később beolvadtak a tibetiek őseibe: a *Kiang* népbe, akiket az indiai *Puránák* *angáknak* neveztek.

A nép nagyobbik, nyugat felé tartó részét a kínai források ta jüecsinek, azaz nagy jüecsinek nevezték. Az Ili folyó völgyén keresztül vándoroltak, majd harcba kerültek a Keleti Tien-san vidékén élő vuszunokkal, de azok a hsziungnuk segítségével legyőzték őket. Ekkor az Isszik-köl mentén élő

⁷ Stein Aurél: „A fehér hunok és rokon törzseik indiai szereplése” in „Ázsia halott szívében”, Helikon, Bp. 1985. 363 old.

⁸ Mahajan: „Ancient India”, Delhi, 2003, Chand and Co. Ltd. Publication p. 425

szajvang népre törtek. A kínai Han-shu szai népnek említi őket ⁹, de valószínűleg a szkíták szaka /ind források szerint saka, sákja is/ ága lehetett ez a törzs. Ezek ősi területe a Kazak sztyeppe és a Tien-san vidéke volt. Később azonban dél felé húzódtak és részt vettek Irán keleti területeinek meghódításában. Erről a nomád, iráni nyelvet beszélő népről még bővebben szólunk egyrészt iráni-indiai, másrészt keleti: hotáni országrészeikkel kapcsolatban. Bár a jüecsik meghódították a szajvangok területét, sokáig nem örülhettek új hazájuknak, mivel kb. Kr. e. 155-ben a hsziungnuk és a vuszunok szövetsége elűzte őket onnan. A szajvangok nagy része azonban ekkor már dél felé menekült egészen a mai Kasmírig, ahová a Hszinhiangot és Észak Pakisztánt elválasztó *Khundzseráb* hágón keresztül érkeztek. Nemsokkal ezután megalapították az indoszkíta birodalmat Észak-Indiában. Az indoszkítákat az indiai források és tudósok /Sircar, Puri/ általában szaka satrapának /ksatrapának/ nevezik.

A jüecsik is dél felé vonultak, áthaladtak Fergánán és az Oxusz – Amudarja – folyó északi részén: Transzoxániában telepedtek le. Ez a mai Tadzsikisztán déli része. Feltehetően Kr.e. 145 és 125 között betörték az ókori Baktriába és Irán keleti tartományaiba, s elfoglalták azokat. Annyi bizonyos, hogy amikor a mindig pontos és megbízható kínai források Kr.e. 128-ban említik őket, már Baktria északi részén éltek. Stein Aurél, aki a Rádzsatarangíni alapján alapos ismereteket szerzett a jüecsikről, megjegyezte, hogy ekkor azok százezer családot tettek ki és többszázezer harcossal rendelkeztek. Megjegyzi még, hogy Baktria akkori népe gyenge és gyáva volt, s harc helyett inkább alávetette magát a jüecsiknek.¹⁰ De a jüecsik már az Oxusz völgyében is viszonylag letelepedett nép voltak, a régészeti ásatások leletei szerint.¹¹

Visszatérve a megbízható és Kr.e. 128-ban keletkezett kínai forrásra, meg kell emlékeznünk arról a kiváló kínai követről: Csang Kienről, akinek a

⁹ Han-shu 61. 4B tr. by John Hill

¹⁰ Stein Aurél: idézett mű, 359-362 old.

¹¹ Robert Bracey: „Kushan History”, Wikipedia, 2007.

jüecsikről szóló beszámolót köszönhetjük. A Han dinasztia híres uralkodója: Vuti azzal bízta meg követét, hogy valahol nyugaton keresse meg a jüecsiket és vegye rá őket arra, hogy a kínaiakkal szövetségben győzzék le ősi ellenségüket, a hsziungnukat. A kínai utazót azonban elfogták a Kína nyugati határát ellenőrzésük alatt tartó hsziungnu és tíz évig maguknál tartották, még hsziungnu feleséget is kapott. Ő azonban az első adandó alkalommal – ez csak tíz év után adódott – megszökött és folytatta útját. Végül az Oxusz felső folyásánál rátalált a jüecsikre, akiket azonban nem tudott rábeszélteni a hsziungnu elleni támadásra. Hiába, ezek még több generáció után is emlékeztek a szégyenletes vereségre, s ekkorra már letelepedtek, nem vágytak újabb, kétes kimenetelű háborúra. Csang Kien újabb hsziungnu fogság után visszatért Kínába és megírta jelentését útjáról. Ez a jelentés nemcsak azért fontos, mert több évtized után ekkor hallunk ismét a jüecsikről, hanem Csang Kien részletesen beszámolt az útja során megismert belső-ázsiai országokról: Baktriáról, Nyugat Turkesztánról, Fergánáról, Transzoxániáról és közvetve Pártiáról, valamint az ott élő népekről. Ebből a hiteles forrásból nemcsak a kínaiak, hanem a nyugati világ is megismerhette Belső Ázsia egy részének történetét és földrajzát a Kr.előtti második századból. Például Fergána termékeny földjeiről, fejlett mezőgazdaságáról kapunk tudósítást, a kínaiak tőlük ismerték meg a szőlőkultúrát. A fergánai lovak és a baktriai tevék híresek voltak, a nomád népek körében igen keresettek. A szogdok pedig ügyes kereskedő nép hírében állak.

A Csang Kien féle híradás után a jüecsikről később már iráni és görög források is szólnak. Ezek szerint Kr.e. 123-ban meghódították egész Baktriát, megdöntve a *gréko-baktriai* hellén királyságokat, azokat délebbre, az Indus völgy egy részébe kényszerítve. Baktriában öt törzsből álló tartományt hoztak létre, melyeket öt jabgu, azaz hadvezér-fejedelem irányított. R.C. Majumdar, az egyik legnevesebb indiai történész megjegyzi: „ mikor a jüecsik elfoglalták Baktriát, két fontos esemény történt: egyik előnyös: áttértek a földművelésre, a

másik hátrányos: elveszett híres összetartó erejük”.¹² Az öt törzs kínai neve a következő: Hsziúmi, Shuangmi, Hszidun, Dúmi és Guishuang, vagy Kuei-shuang, s ez utóbbi megnevezésből az irániak, majd a nyugati népek is kusánnak, az indiai források pedig kosánonak hívták őket, a kínai források azonban továbbra is jüecsiknek. Baktriában hellénizálódtak, valójában még az öntözéses mezőgazdaságot is átvették. Az, hogy jelentőségük nőtt, bizonyítja, hogy a kínai évkönyvek ismét írtak róluk. Megközelítően száz év elteltével a kusán törzs jabguja: Kadzsula Kadfiszesz legyőzte a másik négy nemzetség jabguját, majd kusán néven dinasztiát alapított és egyesítette az öt törzset. Az egyesítés után a történelem több mint 250 éves uralkodásukat három korszakra osztja föl: a/ korai kusánok, b/ nagy kusánok és c/ kései kusánok.. Kr.e. 20-ban meghalt az utolsó gréko-baktriai király, akinek már csak egy kisterületű fejedelemsége maradt az egykor híres, Nagy Sándor hódítása utáni országban. Ekkor az erős Kadzsula bekebelezte az egész területet és további hódításokat tervezett. A tudósok azt feltételezik, hogy a Kadzsula előtt uralkodó, s még görög nevű király is kusán volt, vagy legalábbis rokonságba került a kusánokkal. Heraiosz /Kr.e.20-tól/ görög nyelvű ezüst érméjén kossánonak nevezte magát és feltehetően ő volt Kadzsula Kadfiszesz apja. Az említett érme egyik oldalán a király mellképe látható, görög királyi fejfedővel és a következő felirat olvasható: „Heraiosz uralkodó, a Kusán Szanav” /ez utóbbi szó jelentése ismeretlen, valószínűleg saját, kusán neve volt/. Az érme hátoldalán a király lovon ül és a győzelem görög istennője: Nike koszorút helyez a fejére.

Tehát Heraioszt tekinthetjük a korai kusánok első uralkodójának. Azt nem tudjuk, meddig uralkodott és milyen területeket szerzett; a hódításokat a korai kusánok egyik leghíresebb és a dinasztiát megalapító nagy királynak: Kadzsula Kadfiszesz történetének tárgyalásánál mutatjuk be. A rabataki leleteket Nicholas Sims-Williams nyelvészszel együtt megfejtő angol régész-történész: Joe Cribb kétli, hogy Heraiosz Kadzsula elődje – és esetleg apja – lett volna, szerinte a

¹² R.C. Majumdar: „Ancient India”, Delhi, 1952.

gréko-baktriai minták alapján maga Kadzsula Kadfiszesz nyomatta ezeket, mintegy átmenetet képezve a hellén királyok és a kusánok között, illetve bizonyítva jogfolytonosságát és királysága legitimitását.¹³ Az indiai kutatók ezzel szemben azt vallják, hogy Heraiosz élő személy volt, valójában jüecsi, vagy talán már kusán, akinek érméjén a fenti, belső-ázsiai neve szerepel.

Mivel az ókori Ázsia történelmében meghatározó szerepük volt, nagy területen és sokáig uralkodtak, meglehetősen sok forrás tanúskodik a kusánokról. Ezek elsősorban a nagymennyiségű kusán érmék, kőfeliratok, épület- és templomromok, szobrok és szentélyek maradványai, egyéb feliratok – pl. a nemrég feltárt, kőre vésett rabataki leletek, - a kínai évkönyvek, indiai buddhista művek: Ashvaghosa „Buddhacsaritá”-ja és „Sundaranandá”-ja, Nagardzsuna „Madhjamika Szutrá”-ja, a „Milinda-panha”, a már említett „Rádzsatarangíni” és iráni, valamint görög és római korabeli írások. Görög a pontos nevét nem rögzített, úgynevezett „Erithreai Periplus”, római: az ismert Ammianus Marcellinus. De a későbbiekben Indiában járt kínai buddhista szerzetesek is beszámolnak a korábbi nagy népről: a jüecsikről, akiken már a kusánokat érthetjük. A leghíresebb régészeti lelőhelyek a következők voltak: Mir Zahar, Bégrám, Surkh Kotal, Dalverzin-tepe, Khalcsajan /itt egy palota romjait is megtalálták/, Tillija-tepe és Taxila. A Mir –Zahar-i ásatásoknál több mázsa érmét találtak, közöttük jónéhány aranyat, a Tillija-tepeinél pedig az érméken kívül gazdag kerámia töredékeket, fegyver maradványokat és kb. húszezer darabból álló fémtárgyat, közöttük fejlett kézművességről tanúskodó szép aranyláncokat. A fentemlített Khalcsajan-i palota romjainál egy érdekes szobor fejet találtak: feltételezhetően egy kusán herceg szobrát. Belső-ázsiai szokás szerint a feje hátul deformált volt, ezt a fejlapítást a nomád népek a fiú csecsemőknél tudatosan végezték, azt feltételezve, hogy a csúcsos fej jobban

¹³ Nicholas Sims-Williams, Joe Cribb: „A New Bactrian Inscription of Kanishka the Great” in Silk Road Art and Archeology, No.4., 1995, pp. 75-142

összeköti őket az égiekkel. Még az első kusán uralkodó: Heraiosz, vagy Szanav feje is deformált.

Deformált kusán fejek

Az ok, amiért írunk a kusánokról az, amit már Stein Aurél is olyan meggyőzően említett 1897-es akadémiai székfoglalójának címében: mégpedig, hogy „rokon törzsek”, hiszen a fehér hunok elődeiként valóban azok. S bár kiváló rész tanulmányok jelentek meg róluk, elsősorban Czeglédi Károlytól és Harmatta Jánostól, Magyarországon összefoglaló, egész történetüket, társadalmi berendezkedésüket, gazdaságukat, vallásukat és kultúrájukat feldolgozó munka még nem készült. Így remélhetőleg ez a könyv pótolja ezt a hiányt.

Heraiosz ezüst érméjének két oldala